

НАСИЛЬСТВО: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

VIOLENCE: CONCEPT AND SIGNS

Косенко С.С.,

к.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права
Національна академія внутрішніх справ

Розглянуто історію розвитку поняття насильства у теорії кримінального права. Акцентовується увага на основних ознаках поняття насильства, що мають значення для кримінально-правової оцінки діянь. Розглядаються такі питання: що слід розуміти під насильством як кримінально-правовою категорією, які ознаки йому притаманні як способу вчинення злочину.

Ключові слова: кримінальне право, законодавство, насильство, ознаки поняття насильства, злочин.

Рассмотрено историю развития понятия насилия в теории уголовного права. Акцентируется внимание на основных признаках понятия насилия, которые имеют значение для уголовно-правовой оценки деяний. Рассматриваются такие вопросы: что именно следует понимать под насилием как уголовно-правовой категорией, какие признаки ему свойственны как способу совершения преступления.

Ключевые слова: уголовное право, законодательство, насилие, признаки понятия насилия, преступление.

The history of the concept of violence in the theory of criminal law is considered. The emphasis is on the main features of the concept of violence, which are important for the criminal-law assessment of acts. The issues that should be understood as violence, as a criminal law category, and what features are inherent in it as a method of committing a crime are considered.

The main object of protection of criminal law of Ukraine is a person, his life and health, honor and dignity, integrity and safety. For today, violent offenses are occurring every day, causing many physical and mental injuries to the victim. Under the violent crime we understand the criminal law envisaged socially dangerous act that encroaches on social relations with the help of physical or mental action directly on the subject of these relations, which is used to eliminate it from the sphere of social relations or coercion to the desired for guilty behavior.

At present, the following types of violence are manifested in society: physical, psychological, sexual, as well as family. It is a kind of various killings, beatings, various gravity of bodily injuries, torture, threats of physical violence, coercion to enter into sexual intercourse, etc.

It is also emphasized that violence today is one of the most urgent problems of the science of criminal law and criminology, and violent crimes contradict the essence of any democratic society, as they cause significant damage to the fundamental values protected by law – life and health of a person.

Key words: criminal law, legislation, violence, signs of violence, crime.

Вибір цієї проблеми для вивчення пояснюється значним поширенням насильницьких злочинів та соціальною небезпекою. Сьогодні насильство трапляється у будь-яких сферах життя суспільства і може стосуватись кожного громадянина.

Насильство є всесвітньою проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі, гідності, здоров'ю та життю.

Сьогодні насильство можна визначити як соціальну хворобу упродовж існування людства. Адже насильство не виникло несподівано, це проблема, яка тягнеться ще з давніх-давен. На нашу думку, ця соціальна проблема пов'язана з труднощами розвитку самого суспільства.

У кримінально-правовому і в кримінологічному та криміналістичному аспектах зазначена проблема досліджувалась низкою авторів. Зокрема, над нею працювали такі вчені, як Ю.В. Александров, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, А.А. Гусейнов, А.П. Дяченко, В.В. Иванова, Ю.В. Лисюк, В.О. Навроцький, П.П. Осипов, Л.В. Сердюк, Р.Д. Шарапов та інші науковці. Слід зазначити, що більшість цих робіт базувалась на вивченні проблем класифікації насильства, ознак насильницьких злочинів, але сьогодні не існує єдності поглядів щодо змісту самого поняття «насильство».

Протягом багатовікової історії у світі панував культ сили. Він був основою розуміння величі держави, оцінки історичної постаті, незалежної особистості. На цьому трималися імперії, їх могутність. Історія народів здебільшого подавалась як історія війн, а створення соціуму через силу та насильство. Історично склалося, що народи визначали насильство просто як поведінку людей, які навмисно загрожують, намагаються або завдають фізичної шкоди іншим. Проте проблема насильства та пошук ненасильницьких методів вирішення питань історично виникали і будуть актуальними завжди [1, с. 96–97].

Законодавча регламентація насильства має витоки з часів Стародавньої Русі (Руська правда XI ст., Князівські статuti і статутні грамоти XI – XIV ст., Новгородська

і Псковська судові грамоти XV ст., Судебник 1497 р., Судебник 1550 р., Артикули військові 1715 р.). У кримінальному законодавстві того часу під насильством розумілося умисне спричинення іншій особі мимовільного фізичного страждання ударом чи іншою дією, що порушило тілесну недоторканність потерпілого, але не вплинуло на порушення його здоров'я (ст. 475 Уложенія про покарання кримінальні й виправні 1845 р.). До насильства також належали образи дією, але лише такою, яка спричиняла біль і підпадала під дію ст. 530 Уложенія про покарання кримінальні й виправні – «Образа обхожденієм». З метою виключення можливості тлумачення насильства щодо речі під час розробки Уголовного уложення 22 березня 1903 р. до слова «насильство» додавалися слова «над особою» [2, с. 7].

Україна, незалежність якої задекларована в Конституції, прагне стати гідним членом світової спільноти. Але гідність держави багато в чому залежить від того, як вона охороняє права та свободи своїх громадян, піклується про їх здоров'я. Сьогодні *насильство влади* послабилось, але зросла *влада насильства* на вулицях наших міст і сіл. А для того, щоб завоювати повагу у світі, нам необхідно навчитись поважати один одного у власному домі [1, с. 97].

Стаття 3 Конституції України [3], а також стаття 1 Кримінального кодексу України [4] визначають головною цінністю права і свободи людини. Отже, одними з головних об'єктів захисту в кримінальному праві України є фізична цілість та психічне здоров'я людини як основні джерела зазіхання.

На жаль, з проявами насильства ми стикаємося повсякчас, вони пов'язані з насильницькою поведінкою, що сприймається людьми як нормальна поведінка, а інколи як форма необхідної дії. До таких «нормальних» відносин часто належать фізичне покарання дітей, сексуальна експлуатація жінок, расизм [5, с. 98].

Сьогодні роз'ясненню терміна «насильство» приділяє увагу багато авторів.

Так, в Юридичній енциклопедії термін «наси́льство» трактується як умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, містить загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою [6, с. 68]. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Як правило, насильство вчиняється діями, що є активною поведінкою особи. Однак відомі випадки вчинення насильства і шляхом пасивної поведінки.

На думку А.А. Гусейнова, в широкому значенні це поняття слід розуміти як будь-яке приниження людини, все, що вражає фізичні і духовні потенції людини, заважає їй особистісно розвиватися. Але у специфічному значенні насильство розшифровується як пряме застосування сили чи погроза такого застосування (вбивство, шантаж, тортури тощо) [7, с. 15].

Але якщо говорити про насильство у кримінальному праві, то оригінальне трактування насильницького злочину дає А.І. Бойцов: «Насильницький злочин – це передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне діяння, що зазіхає на суспільні відносини та безпосередньо на суб'єкт цих відносин за допомогою фізичної або психічної дії, що застосовується з метою усунення небажаного для винного явища або суб'єкта зі сфери суспільних відносин або примушення до бажаної для винного поведінки» [8, с. 136].

Також А.І. Бойцов зазначає: «Будь-який злочин (умисний) є різновидом антисоціальної поведінки людей, що зазіхає на життєво важливі умови існування людського суспільства, може бути охарактеризований як спроба змінити насильницьким шляхом наявний у світі порядок суспільних відносин» [8, с. 136–137].

Загалом насильство – це зовнішній, силовий вплив на людину або групу людей, щоб підкорити їх волі того, хто здійснює такий вплив. А також можна стверджувати, що насильство – це умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну та майнову шкоду або містить загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Отже, насильство є діянням, яке чиниться без згоди [9, с. 28].

Р.А. Базаров, визначаючи поняття «наси́льство», акцентує увагу на умисному застосуванні сили до іншої людини, психічно хворих осіб, малолітніх або тварин як безпосередньо мускульної, так і за допомогою зброї, інших предметів та речовин, що спрямоване на порушення фізичної недоторканності особи, заподіяння шкоди здоров'ю або життю [10, с. 42–43].

В.І. Симонов і В.Г. Шуміхін вказують на такі характерні ознаки насильства, як усвідомленість і протиправність [11, с. 24].

Л.Д. Гаухман до сутнісних ознак кримінального насильства зараховує ознаки, що характеризують спосіб дії, вольове відношення до дії і потерпілого, а також незаконність і суспільну небезпеку [12, с. 4].

С.Н. Єнікополов розглядає насильство як умисне використання сили та як погрози чи покарання, щоб змусити потерпілого вчинити небажану для нього дію [13, с. 13].

І.Я. Фойницький виділяв такі ознаки насильства:

- 1) протизаконність;
- 2) використання сили проти особи всупереч її волі;
- 3) відсутність переходу в інше злочинне діяння, інакше воно карається як останнє.

Насильство ним визначалося як умисне протизаконне застосування фізичної сили проти потерпілого [14, с. 87–88].

Отже, на основі викладеного можна визначити основні ознаки, з огляду на які злочин слід віднести до групи насильницьких:

– першою ознакою є наявність мотиву, що виникає, як правило, на ґрунті особистої неповаги, помсти, ревності, задоволення статевої пристрасті або з хуліганських спонукань. Насильницька агресивна поведінка за таких обставин є спробою прояву свого «Я», але всупереч інтересам оточуючих;

– другою ознакою — об'єкт зазіхання. Це захищені кримінальним законом суспільні відносини, які забезпечують фізичні блага особи;

– третьою ознакою є наявність прямого умислу в здійсненні злочинного вчинку;

– четвертою — спосіб зазіхання. Науковці розподіляють насильство на два різновиди: фізичне та психічне;

– п'ятою ознакою — вчинення злочину (всупереч волі потерпілого) [15, с. 82].

З урахуванням розглянутих ознак під насильницькими злочинами слід розуміти умисні злочинні вчинки, які зазіхають на захищені кримінальним законом суспільні відносини, покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян, що вчиняються проти волі потерпілого шляхом фізичного або психічного насильства і виникають, як правило, на підґрунті особистої неповаги, помсти, ревності, задоволення статевої пристрасті або з хуліганських спонукань.

Насильство – феномен складний, багатоаспектний. Воно вивчається різними науками – філософією, історією, соціологією, правом, психологією та іншими. Представники цих наук здавна намагаються з'ясувати загальні світові питання щодо причин і видів насильства, його ролі і місця в нашому суспільстві, шляхів його подолання. Зрозуміло, що й кримінальне право не стоїть осторонь питань насильства.

У Кримінальному кодексі України термін «наси́льство» досить широко застосовується для опису складів злочинів. Законодавець у кримінальному законі застосовує такі терміни: «наси́льство», «фізичне насильство», «психічне насильство», «наси́льницькі дії»; інші загальні терміни: «завдання удару», «мордування», «катування», «погроза», «примус», «напад», «знущання», «глумління» тощо; терміни, що характеризують наслідки злочинного діяння: «заподіяння смерті», «тілесне ушкодження», «особлива жорстокість» «особливе мучення», «фізичне страждання», «приниження гідності» тощо. Використовуючи термін «наси́льство», законодавець не дає його тлумачення, а зазначені терміни використовує непослідовно, допускаючи різне їх тлумачення.

Особлива частина Кримінального кодексу України включає безліч злочинів, об'єктивна сторона яких містить насильство. Вони складають майже третину всіх суспільно небезпечних діянь, передбачених сьогодні Кримінальним кодексом.

Нині трапляються абсолютно всі види насильства: фізичне, психологічне (емоційне), сексуальне й сімейне. Насильницькі дії найчастіше супроводжуються актами агресії та жорстокої поведінки. Проте поняття «наси́льство» містить не лише побої. Це і моральний тиск, наприклад, приниження, образи, ізолювання, залякування, погрози, образливі порівняння тощо.

За формами прояву, як вже зазначалося, насильство найчастіше поділяють на фізичне та психічне, хоча виділяють також майнове, сексуальне та економічне, примус та словесне насильство, емоційне тощо [15, с. 29].

Отже, враховуючи таке визначення, до насильницьких злочинів слід віднести умисні вбивства, тілесні ушкодження, хуліганство, зґвалтування, побої та мордування, доведення до самогубства, погрозу вбивства тощо.

Підсумовуючи викладене, робимо висновок про те, що поняття «наси́льство» взагалі є досить широким, воно стосується всіх сфер та суб'єктів, може бути вчинене до будь-кого і будь-коли. Але найголовніше те, що насильство є найнебезпечнішою формою злочинної діяльності.